

Вук Винавер

ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ НОВЦА У НАШИМ ЗЕМЉАМА

1. Монете у Црној Гори (1500—1800)

Иако је објављено веома много материјала, архивске грађе и докумената, историја новца и монета, њихове распрострањености, вредности, употребе страног новца итд. у Црној Гори за старије доба слабо је обрађивана. Међутим, историја монета у Црној Гори у периоду од пада наших средњовековних држава до стварања црногорске државе не само да је део општебалканске историје монета него и значајан саставни део историје Црне Горе. Кратак преглед историје монета у Црној Гори од XVI—XVIII века може зато бити користан прилог за историју Црне Горе.

Црна Гора је на самом крају XV века, после свих осталих наших средњовековних држава које су изгубиле своју независност, пала под турску власт и од 1499. до 1514. била саставни део Скадарског санџака.¹ Тада су у њој уведене феудалне дажбине и намети као и у осталим турским крајевима; међутим, од 1514—28, за време управљања новог црногорског санџак-бега Црнојевића, укинут је спахијски систем и Црногорци су постали филуриџије-сељаци који плаћају само по дукат на кућу. Црна Гора је 1523. пописивана у дефтере, кућа по кућа на терену;² било је 3151 кућа и 572 празне баштине а плаћало се по један дукат односно 55 аспри и султан је са овог свог царског хаса имао 122.859, а Црнојевић око 103.000 аспри дохотка.³ Нека плаћања су, међутим, у дефтеру назначена не у аспрама него изричито

¹ Б. Ђурђев, Црна Гора, Историја народа Југославије, II, Београд 1960, 157.

² Б. Ђурђев, Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку, Сарајево 1953, 45, 62, 69.

³ Исто, 40.

у цекинима.⁴ Дефтер из око 1529—36. показује сличну ситуацију: султан је од Црне Горе и Грбља примао око 351.000 аспри; по дефтеру из 1570. филурија је повећана од 55 на 60 аспри, у складу са скоком курса дуката.

Аспре потпуно доминирају овим дефтерима и све се рачунало и плаћало у аспрама. Чак ни филурија није увек морала да се плаћа у дукату као еквиваленту за одређени број аспри јер су неке куће плаћале мање од дуката, по 30—50 аспри, што се дакле морало давати баш у аспрама.⁵ Низ судских казни изрицан је у аспрама: крв је сиромашан човек плаћао само 30—50 аспри, а Турци су по узору на остале покрајине механички покушали да уведу и да се уместо казне у батинама може дати 1 аспра за два ударца.⁶

Аспре се стално помињу и у низу црногорских докумената XVI—XVII века.⁷ Неки приход од риболова рачунао се 1704. на 300 аспри.⁸ Звечећи новац се зато обично називао „аспре готове“.⁹ Када је у XVII веку дошло доба нове ситне монете паре, она се у Црној Гори помиње веома ретко.¹⁰

Као термин за новац уопште употребљавао се зато у Црној Гори израз „аспре“ чак и онда када су аспре биле заборављене као реална монета.¹¹ Познато је да је овај термин захватио ско-

⁴ Б. Ђурђев, Дефтери за црногорски санџак из времена Скендер-бега Црнојевића, Прилози за оријенталну филологију III—IV, 369, 372, 390, 395, 397. Једно село на неком кршевитом месту плаћало је одсеком 4,5 дуката: било је 9 кућа по 25 аспри, укупно 225 аспри. Овде треба истаћи да је цекин био доминантна златна монета код нас, али да цекин није био типична западноевропска златна монета XVI века: на Западу је владала златна шкуда. Ph. Grierson, *La moneta veneziana nell'economia mediterranea del trecento e quattrocento. La civiltà veneziana del quattrocento*, Venezia 1956, 95. Око 1530. свуда се у Италији кују златне шкуде. Ph. Ergelatus, *De monetis Italiae*, II, Milano 1750, 208; Guid Antonio Zanetti, *Nuova raccolta delle monete e zecche d'Italia*, III, Bologna 1783, 31. Чак и један туристички водич о Венецији из 1535. рачуна све цене у Млецима на златне шкуде (*La tariffa delle puttane di Vinigia, XVI-e siècle*, Paris 1883, passim) а веома ретко помиње монету мочениг-сребрну млетачку лиру (Исто, 56, 58, 50).

⁵ Б. Ђурђев, Дефтери за црногорски санџак из времена Скендер-бега Црнојевића, Прилози за ор. филологију II, 46.

⁶ Исто, Прилози за ор. филологију I, 22.

⁷ Д. Вуксан, Рукописи Цетињског манастира, Зборник за историју Ј. Србије, Скопље 1936, 202, 205, 218, 219. Д. Вуксан, Записи 17, 1937, 27. Уп. за суседне области Божић-Павићевић, Паштровске исправе XVI—XVIII вијека, Цетиње 1958, 3; А. Соловјев, Споменик 84, 10, 25.

⁸ D. Korkut, *Miscellanea balcanica* I, Народна старина 30, 72.

⁹ Вуксан, Рукописи Цетињског манастира, 220; Исто, Записи 15, 1936, 322.

¹⁰ Вуксан, Записи 17, 1937, 220.

¹¹ Ј. Миловић, Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782), Цетиње 1956, 11, 31, 38, 40, 49, 118, 141, 201, 231, 240, 251, 252, 255, 258, 260, 262, 280, 292, 294, 308, 322, 350. Вуксан, Историјска грађа, Записи 17, 1937, 291, 351, 352, 353; Записи 18, 1937, 161, 223, 225; М. Драговић, Прилог за историју Црне Горе, Старине 19, 257; Ј. Томић, Политички однос, Глас 68, 70; Вуксан, Зборник за ист. Ј. Србије, 208.

ро целу Југославију, не само крајеве који су неко време били под доминацијом Турака и њихове монете.¹² У Наполеоновој Далмацији су се банкноте службено називале „лапирне аспре“ и почетком XIX века.

Знатно мање био је у употреби термин динари.¹³ Овај је израз остатак од средњовековног термина, али исто тако представља и ослањање на Приморје где су динари као фактичка монета заиста и постојали.¹⁴

Митрополит Петар I прописао је 1798. да се убица „не може никаквим благом откупити“.¹⁵ То је стари народни термин

¹² П. Момировић, Дрвене цркве западне Босне, Наше старине 3, 156; С. Косановић, Српске старине из Босне, Гласник СУД 38, 142, 144, 158, 162, 171, 173; С. Милијевић, Благо, Гласник Зем. музеја (ГЗМ) 1895, 306; А. Ивић, Писма црногорских поглавица из друге половине 18 стољећа, Вјесник зем. архива 1914, 225; П. Момировић, Царске двери манастира Житомислића у Херцеговини, Наше старине 2, 109; Ђ. Трухелка, Турско-словјенски споменици дубровачке архиве, ГЗМ 1911, 32, 49, 51, 78, 123, 136; М. Ђоровић-Љубинковић, Две цркве XVII-ог века у крушевском срезу, Гласник Скопског н. др. 12, 156; В. Розов, Четворојеванђеље манастира Слепче из 1548. год., Гласник Скопског н. др. 2, 192; Ј. Јеленић, Извори за пољест културног рада босанских фрањеваца, ГЗМ 1914, 445, 458, 496; Р. Грујић, Споменик 51, 49; Р. Грујић Споменик 52, 120; Ј. Јеленић, Љетопис фрањевачког самостана у Кр. Сутјесци, ГЗМ 1924, 12, 14; ГЗМ 1925, 5, 9; Ф. Рачки, Дописи између крајишких турских и хрватских частника, Старине 11, 8; М. Динић, Неколико ћириличких споменика из Дубровника, Прилози 24, 1958, 109; И. Јастребов, Подаци за историју цркве у Старој Србији, Гласник СУД 40, 193; Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма, I—2, Београд 1934, 247, 344, 385, 451; Ф. Булић, Уздаси и плач старца Милована, II Прилог Вјесника за археологију и историју далматинску; 1926 — 27, 9; Б. Миловић, Нека писма владике Саве и Данила Петровића, Ист. записи 1957, бр. 1—2, 278; Б. Десница, Историја котарских ускока, I, Београд 1950, 175; Б. Финка, Новиградска мадрикула скуле блажене Дивице Марије од Светога Лузарја из 17 стољећа, Старине 48, 176; В. Ђоровић, Босанско-херцеговачка писма, ГЗМ 1910, 491, 492, 503, 511; В. Цвитановић, Попис глагољских кодекса у задарској надбискупији, Старине 47, 221; Г. Бујас, Макарска љетопис од год. 1773 до 1794, Старине 47, 290, 293, 309, 312, 322, 340; И. Гргић, Крварина (вражда) у горњој Далмацији у XVIII вијеку, Задарска ревија 1957, бр. 4, 347; Ф. Рачки — В. Јагић — И. Црнчић, Statuta lingua croatica conscripta, Загреб 1890, 121; З. Бјеловучић, Уговор макарско-приморских кнезова с Млетачком Републиком год. 1648, Старине 32, 320; Т. Смичиклас, Двјестагодишњица ослобођења Славоније, II, Загреб 1890, 309; Д. Поповић, Споменик 78, 17; Божић-Павићевић, Паштровска исправа, 149, 153, 168, 169; Miscellanea, Државни архив задар, I, 1949, 66; А. Соловјев, Студије из историје нашег права у XVII веку, ГЗМ 1947, 236; Државни архив Дубровник (ДАД), Diversa de foris 23, 133; писмо из Београда од 14 VII 1640, Acta XVII, 90/2222; пиома из Херцеговог, Acta 1984 a, 1; 1984 ц, 108.

¹³ Миловић, Зборник докумената, 11, 18, 106, 221; Вуксан, Записи 17, 1937; 354; Записи 18, 1937, 158, 226.

¹⁴ Турски царински приход — бац од Котора износио је 1523. око 5000 аспри, што показује обим промета (2 аспре од товара). Међутим, термин аспра ипак није замењен термином динари.

¹⁵ Р. Петровић, Законик Петра I владике црногорског, Годишњица 39, 49.

за новац, трезор, који је остао све до данас.¹⁶ Али када он говори о новцу уопште, употребљава термин „новци“.¹⁷ Овај израз, настао у областима под Угарском, заменио је у то време на целом нашем подручју старе изразе аспре, динари, пенези, паре, како у Црној Гори тако и у Војводини.

Тако су у XVI веку у Црној Гори доминирале две врсте новца: златник, био он цекин или неки друпи (султанија, мацарија), и ситна аспра од сребра, исто као и на целом подручју Балканског полуострва. Светогорски калуђери су записали 1526. Да на терену којим они пролазе други новац не пролази него дукат или аспра.¹⁸

Међутим, откриће богатих рудника сребра у Америци у XVI в. отворило је еру сребра у Европи. Већ од краја XV в. кују се нове крупне монете од сребра као замена за златнике који су владали у XIV—XV веку.¹⁹ У другој половини XVI века талас сребрне монете исковане од јевтиног америчког сребра запљуснуо је Балканско полуострво. И у Црној Гори ове монете одмах преузимају доминантно место.

Харач је 1613. рачунат по један талир на кућу; 1684. записано је да данак Црне Горе износи 6000 реала а 1692. је забележено да је санџак-бегов приход од Црне Горе око 8000 реала.²⁰

Нека давања која су узимана од Црногораца записивале су млетачке власти из суседства као да су плаћана у реалима, шпанском новцу који је после око 1630. потпуно преплавио Балкан, заједно са аустријским и италијанским талирима. Пишући из Котора о догађајима у залеђу, млетачки провидури стално говоре о реалима.²¹ То је она иста монета која се код нас тада по-

¹⁶ Ј. Јеленић, ГЗМ 1924, 13; ГЗМ 1925, 6; ГЗМ 1926, 3; А. Соловјев, Споменик 93, 15, 16, 20, 26, 48.

¹⁷ Петровић, Годишњица 39, 59, 60.

¹⁸ А. Вучетић, Писма калуђера манастира на Св. Гори кнезу и властели дубровачкој (год. 1510—1792), Старине 17, 10. Један млетачки путник који је око 1540. боравио на јадранској обали рачунао је ове издатке у дукатима и аспрама. Francesco da' Lazzari, Viaggi in Levante. В. N. Marciana (Venezia), It. VI, 72 (5895), 4', 122. Млетачке власти на Кефалонији понекад су службене рачуне водиле у овим монетама. Релација из 1548, Archivio di stato di Venezia (ASV), Collegio, V, Secreta, rel. б. 61, 64', 65; Дубровачки бродови који су почетком XVI века ишли на турске обале увек су носили дукате и аспре.

¹⁹ Главна је нова монета талир, који се кује од 1484, масовно од око 1525. У Милану су ковани тестони (F. ed E. Gnechci, Le monete di Milano da Carlo Magno a Vittorio Emanuele II, Milano 1884, 78—80), у Венецији лире (N. Paradopoli, Le monete di Venezia, II, Venezia 1907, 5 (све XV век).

²⁰ Ј. Томић, Глас 68, 66; Исти, О црногорском устанку у почетку Морејског рата, Нови Сад 1903, 16—17; Исти, Извештај (каторског провидура Николе Ерица) о млетачком заузећу у Млетачкој Албанији, Споменик 52, 74.

²¹ Ј. Томић, Потурица Џафер-ага Тујковић, Годишњица 37, 183; Исти, Споменик 52, 71, 74, 76; Г. Станојевић, Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку, Историјски записи 1959, бр. 2, 362, 369, 370, 375, 379, 387, 394, 395, 400.

пуларно називала грош. У Далмацији XVII века често чак свесно бркају термине грош (народски) и реал (службени израз).²² Реал је заиста имао огроман успех у Далмацији, Боки, Босни. Ову монету су у Венецији рачунали по 8 лира а млетачке касе на нашем Приморју су је издавале по 9,8 лира (1634) и убрзо по 10,8 лира (1643), а у Турској су реали постали најцењенија монета.²³

Главна крупна плаћања у Црној Гори од краја XVI века вршена су стално у монети која је називана грош, као и у већини осталих балканских земаља. Низ докумената XVII века помиње исплате у грошима.²⁴

Увек се ради о крупној сребрној монети, о реалима и талирима који су популарно називани грошима. Стални суседски, трговачки и политички додири са Котором доносили су гроше у Црну Гору: од краја XVI века талири се стално наводе у которским документима,²⁵ исто као што се од око 1580. бележе и у свим далматинским документима.²⁶

Гроши су били у рукама главара који су их примали у облику цена за продате производе, од плата и дарова које су давале суседне млетачке власти. Документа од око 1590. и даље показују како Црногорци у Котору већину својих трговачких послова обављају у монети коју зову талир.²⁷

²² Ш. Урлић, Брат замијенио брата у турском сужањству г. 1654—55, Вјесник зем. архива 1913, 215, 216, 218, 220; Б. Десница, Историја которских ускока I, 1950, 75; II, 1951, 119; Чичин-Шаин, Старине 49, 138, 151; Miscelanea, Државни архив Задар, II—IV, 1950—52, 87.

²³ Писмо генералног провидура Далмације, Задар 6 V 1634, ASV Senato, Pgov. da terra e da mar, filza 450; Чичин-Шаин, Старине 49, 140. У Венецији је реал једва нешто више од осам лира. ДАД, Венеција 29 IV, 20 III 1654, Аста XVII, 25/1723.

²⁴ М. Драговић, Старине 19, 255, 257; Вужсан, Записи 17, 26, 28, 100, 165, 218, 219, 220; Томић, Глас 68, 70, 78.

²⁵ Б. Михаиловић, Неколико паштровских исправа, Ист. записи 1958, бр. 1—2, 332, Г. Станојевић, Ист. записи 1959, бр. 2, 347; 353; Ковијанић-Стјепчевић, Културни живот старог Котора, II, 73; Р. Ковијанић, Помен о прадеду владике Данила, Ист. записи 1959, бр. 2, 262; Т. Никчевић, Прилог дискусији, Ист. записи 1957, бр. 1—2, 350, 351; Р. Ковијанић, О бродоградитељу Мишулићу, Годишњак Пом. музеја IV, 1955, 172, 173; А. Соловјев, Споменик 84, 10, 11, 15; С. Љубић, Маријана Болице Которанина опис санџаката скадарског од год., 1614, Старине 12, 177, 188; Ф. Рачки, Старине 20, 111, 123; Ј. Томић, Глас 68, 66; Т. Никчевић, Политичке струје у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку, Цетиње 1958, 16; Р. Катих, Ист. записи 1960, бр. 2, 296.

²⁶ ASV, Zecca, Parti del Consiglio dei Dieci, No. 26, 110'; No. 27, 11, 24, 26'; Terminazioni. No. 46, 80, 109' 159'; А. Шупук, Шибенски глагољски споменици, Загреб 1957, 213, 214; Ј. Катих, Из књига опорука сплитског каптала, Старине 49, 85; С. Љубић, Statuta et leges civitatis Buduae, Загреб, 1883, 69.

²⁷ Т. Никчевић, Политичке струје у Црној Гори, 16.

Познато је да се у ово доба у Боки помињу и перпери као новац.²⁸ То су, међутим, обрачунске јединице и у Црној Гори, где се рачунало са фактичким звечећим новцем, није било потребе за овом јединицом која је базирала на ситнијем приморском новцу. Перпери су постали јединица од 12 комада неке одређене територијалне монете: на Корчули се у XVI веку израз перпер употребљавао за солдин од 12 малих млетачких денара (пикола),²⁹ као што се у Турској употребљавао када је требало забележити 12 аспри.³⁰

Као и главари и трговци, и Цетињска митрополија је прикупљала готов новац располагајући имањима, правима на извесне дохотке и прилоге; плаћајући у прошима, повећавала је своје поседу куповинама. По старим дефтерима плаћао је Цетињски манастир 1521: 180; 1523: 187; 1529—36: 122; 1570: 200 аспри.³¹ Годишње је дакле давао око три дуката. Међутим, 1582. је Цетињској митрополији продата нека кућа у Мајинама за 1600 арслана.³² Иако се ради о згради коју је за себе купио владика Венијамин, ипак мора да се ради о некој грешци у читању јер је цела Црна Гора 1613. дала харача 1500 талира, мање него што је ова кућа стајала.

Низ црногорских глвара примао је плате од Венеције да би се активније везао за дужда у његовој борби против Турске. Ово је исплаћивано у млетачким цекинима као и у млетачким сребрним монетама, кованим нарочито за рат и нарочито за Левант и Далмацију (леони, лирете, галеаце). Сав овај новац имао је код нас виши курс него у Венецији што је млетачким властима доносило извесну добит и штедело им државна средства.³³ Влади-

²⁸ Ковијанић-Стјепчевић, Културни живот старог Котора, I, Цетиње 1957, 53, 61; II, 29, 30, 31, 32, 33, 47, 70, 71, 72, 73; С. Љубић, *Commissiones et relationes venetae*, II, Загреб 1877, 16, 17, 18, 30, 49; Љубић, *Statuta et leges civitatis Buduae*, 67, 71; С. Мијушковић, Четири прилога за историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку, Ист. записи 1959, бр. 2, 552; Г. Станојевић, Ист. записи 1959, бр. 2, 341, 358, 376; Стјепчевић-Ковијанић, Которска галија у одбрани Модона, Годишњак Пом. музеја III, 1955, 27; И. Стјепчевић, Јурај Целидонии оплитски каноник градитељ оргуља у Котору год. 1518, Вјесник за археологију и историју далматинску 1928—29, 385—386; Р. Катић, Хирурги Црногорског приморја у времену од 1326 до 1754, Ист. записи 1963, бр. 2, 296, 296; М. Милошевић, Ист. записи 1956, бр. 1—2, 82, 83, 85, 88.

²⁹ Ц. Фисковић, Корчуланска катедрала, *Croatia sacra* 17—81, 1939, 93.

³⁰ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, Београд 1901, 1444.

³¹ Б. Ђурђев, Турска власт, 41, 64.

³² Вуксан, Записи 17, 1937, 28. Овај податак користи и преузима Т. Њижчевић, Политичке струје у Црној Гори, 9, 21. Арсланија је крајем XVI и током XVII—XVIII обично холоадски талир, намењен извозу на Левант. Jacques Savary des Bruslons, *Dictionnaire universel de commerce*, I—1, Genève 1742, 206; II, 199; Zanetti, I, 451; F. Friedensburg, *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten*, München-Berlin 1926, 125.

³³ Цекин је у Венецији 1554 био 7,14, у Сплиту међутим 8.15; у Котору је 1555 по 9, 1561 по 9.9 лира. ASV, Zecca, Parti del Consiglio dei Dieci, No. 24, 133', 141, 160' 161, 172, 173' 174', 176', 201. У Венецији је још и 1593 био 8.12 а на Леванту 10.6 лира. ASV, Zecca, Decreti del Senato, No. 32, 118.

ка Висарион Бориловић је крајем XVII века оставио за собом једну кесу са 250 цекина, кесу са 350 реала, кесу са 25 цекина, кесу са 38,5 сребрних млетачких дуката, четвртину млетачке шкуде и 11 сребрних лира.³⁴ Ова оставштина сјајно илуструје прилике у Црној Гори, њене трговачке везе скоро искључиво са млетачким приморским крајевима, тезаурисање цекина као доминантне монете, гомилање „готове аспре“ у рукама представника Цетињске митрополије (али не у толикој мери и количини да би било могућно да се сав новац унифицира). Поред цекина доминира крупан млетачки сребрни новац.³⁵

Познато је да су још крајем XVII века три брђанска племена, Кучи, Пипери и Бјелопавлићи били по богатству у стоци јачи него свих пет црногорских нахија.³⁶ У XVIII веку, међутим, улога ових племена опада и Црна Гора заступа интересе ових крајева. У овоме важну улогу игра све јача моћ и Цетињске митрополије. Само 1733—76. извршила је она неких 112 куповина мањих комада земље, очувано је и 59 уговора главара Марка Вукосавова из периода 1742—1804. о набавкама земље.³⁷ Дошло је несумњиво до извесног диференцирања у црногорском друштву: главарски слој се уздигао помоћу трговине са Приморјем, путем примања плата и дарова као и рудиментарним настојањем за стицањем приватне својине. Налет турског феудализма на аутономију Црне Горе, отпочео крајем XVI века, изазвао је заједнички отпор целог становништва и главари, учествујући као руководство покрета, још су се снажније могли формирати као горњи слој; утицај Русије, руске материјалне помоћи као и руска настојања да се Црној Гори омогући још активнија улога у

³⁴ С. Мијушковић, Заоставштина владике Висариона Бориловића-Бајице, Историјски записи 1956, бр. 1—2. 303.

³⁵ На Црногорском приморју помиње се више разних сребрних монета. „Дукат“ је 1587. по 6 лира а исто тако и „толор“. Божић-Павићевић, Паштровске исправе, 9, 10; Ј. Катић, Старине 49, 85. „Грош“ се 1599. рачунао по 6 лира. Божић-Павићевић, 25. Талир је имао следећи курс у лирама и солдима — 1588 : 6; 1591 : 6.8; 1598 : 6.4; 1600 : 6.4; 1603 : 6.10. Исто, 9, 16, 22, 25, 29; Соловјев, Споменик 84, 11, 22, 29; Ковијанић, Годишњак Пом. музеја IV, 1955, 172. У Котору је 1591. талир по 6 лира и 8 солада а 1595—1600. по 6 лира и 4 динара, 1603. по 6 лира и 10 которских гроша. У XVII веку на Приморју доминира „грош муниде куренте“ од осам лира а толико је рачунат и талир; грош и талир имали су 40 динарића или grosета од којих је сваки вредео по 4 солда. Слично у области Омшца доминира толор (А. Соловјев, Божишићева збирка омшских исправа XVI — XVII века, Споменик 93, 16, 26, 51, 69, 74, 76, 84, 85, 94), грош (Исто, 23, 29, 40, 44, 45, 49, 76, 81), дукат (Исто, 15, 19, 31), при чему се овде грош, толор и дукат око 1640. рачунају исто, по 10 лира. Талир је стварно био по 8 лира (ДАД, Једрене 9 XI 1670, Acta 39/1799, као и арсланија-леон; Једрене 17 VIII 1670, 50/1890).

³⁶ Томић, Споменик 52, 71.

³⁷ Никчевић, Прилог дискусији, Ист. записи 1957, бр. 1—2, 352, 354—355. Међутим, Марко Вукосавов није био најистакнутији међу главарима, што може значити да су други куповали још више, а вероватно значи да куповине нису имале толико велики значај.

борби против Турака знатно су допринели уздизању овога слоја, који су друштвено-економска диференцијација и турски притисак присиљавали да од краја XVIII века настоји да у својим рукама формира и јавну власт у Црној Гори. Крајем XVIII века ипак је трговина била неразвијена, приватна својина недовољна, унутрашње тржиште рудиментарно.³⁸ Чак је и Његош бележио „Трговине никакве не воде, нит је знаду, нити је имаду, занатлије никакви нијесу.“³⁹

У целом овом процесу од огромне важности је било економско повезивање са Приморјем. У последњој трећини XVII века овде се осетио снажан продор златне монете зване маџарија, која је сада кована не само у Аустрији него и у Италији и масовно слата на Балкан.⁴⁰ Из Венеције је 1682. на исток упућено око 400.000 унгара док је исковано само 369.000 цекина.⁴¹ Маџарије су одмах нашле пут и у Црну Гору не само путем трговине него и преко путовања, слања разних делегација и успостављања међународних односа у све ширем обиму.

Документа са краја XVII и из XVIII века стално помињу ову релативно нову монету у Црној Гори.⁴² Владика Данило је 1723. у белешци „нота од свијех дугова што ми је ко дужан аспром“ записао следеће дугове: 377 маџарија, 177 цекина, 71 грош и 18 лира.⁴³

Па ипак је цекин остао најцењенија монета у свим балканским земљама, иако је у последњој трећини XVII века повремено компромитован ковањем лоших цекина изван Млетака. Када се плаћао харач, радо се захтевао баш цекин. Црногорци су зато 1713. неким подгоричким агама нудили дар од 1000 цекина.⁴⁴ Турци су тражили 12 кеса (6000 гроша), харача, што би се исплатило у златницима према постојећем курсу (тада је један цекин био око три гроша). Нуман-паша Ђуприлић је 1714. сматрао да Црна

³⁸ Т. Никчевић, Политичке струје, 30.

³⁹ Петар Петровић Његош, Целокупна дела, IV, Београд 1952, 97.

⁴⁰ G. V. Salvioni, Il valore della lira bolognese dal 1626 al 1650, estr. Atti e memorie della R. Deputazione si storia patria per le Romagne, IV serie, vol. XIV, fasc. IV—VI, Bologna 1926, 42—43; К. Војновић, Додатак расправи Државни ризничари републике Дубровачке, Старине 28, 192, 195; М. Милошевић, Интервенција владике Висариона Вајице у једном спору у Котору, Ист. записи 1959, бр. 2, 573. У увозу италијанских унгара у Турску у писмима дубровачких дипломата — Једрене 23 III 1676, 47/1847; Софија 14 VIII 1676, 47/1848; Цариград 13 IX 1676, 45/1832; Једрене 20 III 1683, 50/1903; Софија 14 II 1681, 45/1835.

⁴¹ Пападополи, III, 1919, 440.

⁴² Миловић, Зборник докумената, 41, 49; Вуксан, Записи 17, 1937, 353, 354; Вуксан, Записи 15, 1936, 321, 322; Томић, Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759. год., Глас 94, 60.

⁴³ Д. Вуксан, Црногорске финансије у XVIII—XIX вијеку, Записи 15, 1936, 322.

⁴⁴ Ј. Томић, Поход Нуман-паше Ђуприлића на Црну Гору 1714. год. Глас 147, 55, 56.

Гора мора плаћати 1002 дуката харача.⁴⁵ Међутим, 1755. је харач износио само пола цекина на породицу, а 1756. је рачунат на укупно 1001 дукат.⁴⁶ Заиста је тада Црној Гори зарачунавана најнижа харачка стопа и то укупно око 1010 харачких јединица — дуката.⁴⁷ Најнижа харачка стопа износила је, међутим, истина један дукат, али не млетачки него зеримахбуб, па и то не обавезно у злату него обрачунски, односно 2,75 турских гроша. Како је цекин био око 4 гроша у ово време, црногорски харач по једној тескери-јединици могао се рачунати само по нешто више од 2/3 цекина, када се плаћало у млетачким златним дукатима-цекинима.

У другој половини XVIII века били су курсеви и односи монета на Балкану релативно веома стабилни, све до око 1780. године. Тада је увек рачунато да у један цекин иду два талира а у један талир два турска гроша. То је важило и у Црној Гори: „навичај је од нахије Црмнице да у један цекин иду четири арслана.“⁴⁸

Цекини су у XVIII веку у Црној Гори стално служили као монета за исплату већих сума или за дарове,⁴⁹ исто као што је то било и у Боки, Далмацији или области Паштровића. Неко је 1742 „готовом аспром“ платио одређену количину гроша и то у цекинима;⁵⁰ други је 1744. купио земљу за 41,5 грош „и даде све аспре сребрне“;⁵¹ 1750. су на Цетињу забележене при некој исплати следеће „аспре“: цекини и талири.⁵² Црна Гора је очигледно потпуно уклопљена у монетарни систем који је владао на целом нашем Приморју.

Главна монета била је грош.⁵³ Био је то сада млетачки сребрни дукат од 8 лира по 5 динарића-гросета од по 4 солда, дукат

⁴⁵ X. Хаџибегвић, Харач или цизја, Прилози за ор. филологију III—IV, 84.

⁴⁶ J. Томић, Црногорски митрополит Василије Петровић, Глас 88, 120; Исти, Турски поход на Црну Гору 1756. године, Глас 92, 280, 335, 339.

⁴⁷ X. Хаџибегвић, Однос Црне Горе према османској држави половином XVIII вијека, Прилози за ор. филологију III—IV, 505.

⁴⁸ Д. Вуксан, Записи 22, 1939, 366.

⁴⁹ Вуксан, Записи 18, 1937, 95, 156, 157, 226, 227, 286.

⁵⁰ Вуксан, Записи 18, 1937, 349. Слични и А. Соловјев, ГЗМ 1947, 236.

⁵¹ Вуксан, Записи 18, 1937, 349.

⁵² Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, V, 7933.

⁵³ Вуксан, Записи 18, 1937, 35, 36, 37, 38, 94, 95, 97, 98, 99, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 224, 228, 286, 293, 351, 352, 357. Интересантно је да се у објашњењу израза грош муниде куренте (Божић—Павићевић, Паштровске исправе, 230) тврди да је грош обрачунска јединица, grosso, 1/24 део млетачког обрачунског дуката; ова јединица је заиста постојала у млетачким рачунима тога доба, али је нису знали на нашем Приморју, поготову што курс од 6 гроша за један цекин који садржи више дуката никако то не дозвољава.

који се често наводи и као „прош муниде куренте“.⁵⁴ Новац од 4 солда звао се динарић, гросето и кован је нарочито крајем XVII и почетком XVIII века па се тада и помиње код нас.⁵⁵

Прош се делио на 40 динарића-гросета по 4 солда а у цекин је обично ишло 6,5—7 ових гроша.⁵⁶ У Црној Гори је дакле важио далматински курс млетачке монете: цекин је у Далмацији рачунат не по 22 лире као у Венецији, него по 48 лира. Цекин је зато имао 6 гроша по 8 лира.

Познато је да је већ у XVI веку млетачки новац на нашем терену имао виши курс него у Венецији и да је то Млечанима доносило користи од разлике у курсевима. Ово се нарочито испољило у XVIII веку. Тада су савременици истицали да лоша монета и висок курс цекина у Далмацији уништавају трговину и задржавају народ у беди.⁵⁷ Ипак се не сме тврдити да је Венеција заиста новчано експлоатисала наше Приморје: за шест година, 1736—1741, од Далмације је извучено око 560.000 сребрних дуката а на Далмацију је потрошено преко 1,123.000 дуката.⁵⁸ Наравно, иако је Венеција имала чисту материјалну штету при обрачуну буџета Далмације,⁵⁹ није се радило ни о каквим инвестицијама у Далмацију: новац је трошила војска и флота

⁵⁴ Божић-Павићевић. 90, 91, 121. Грош се помиње и у Далмацији. В. Цвитановић, Старине 47, 220; Б. Шљивић-Шимшић, Ђирилски записи из половине XVIII века, Зборник Фил. факултета у Београду IV—2, 342; Г. Бујас, Макарски летопис од год. 1773 до 1794, Старине 47, 340 (овај аутор међутим мисли да је грош турски новац, што и јесте, али не у млетачкој Далмацији).

⁵⁵ А. Јутронић, Градња Кавањинове куће у Сутивану на Брачу 1690 — 1705, Старине 48, 26; Л. Катић, Старине 49, 91.

⁵⁶ Курс цекина у Црној Гори, у грошима и динарима:

1732. 6 1/2 гроша	1751. 6 гроша, 15 динара
1742. 7 гроша	1752. 6 1/4 гроша
1746. 6 гроша, 27 динара	1783. 6 гроша

Вуксан, Записи 18, 1937, 37, 286; Записи 19, 1938. 29, 31, 41, 100. Цекин се у Далмацији рачунао по 6 реала, када је овај био 40 гросета (1714). И. Гргић, Крварина (вражда) у Горњој Далмацији у XVIII вијеку, Задарске ревија 1957, бр. 4, 346, 348; П. Шеровић, Једна пресуда владике Данила и Владике Стефана Љубибратића, 1719, Ист. записи 1956, бр. 1—2, 306.

⁵⁷ Г. Новак, Далмација године 1775/6. гледана очима једног савременика, Старине 49, 41—42; Г. Новак, Пољопривреда Далмације у другој половини XVIII стољећа, Старине 50, 514; Ј. Томић, Меморијал Франческа Борелија о Далмацији у првој половини XVIII столећа, Споменик 47, 71—72.

⁵⁸ Bilanci generali della Republica di Venezia, vol. III, Venezia 1903, 297.

⁵⁹ „Чист губитак“ од Далмације био је 1736—38. око 106.000 дуката годишње а приход од пласирања бакарног новца износио је годишње 17.700 дуката, што је било свега 18,1% бруто-прихода. У периоду 1739—41. чист губитак је годишње износио 81.200 дуката, док је приход од пласирања бакара доносио годишње 8400 дуката или само 9,6% од бруто-прихода. Укупно је од Далмације 1736—41. добијено око 560.000 дуката, од чега је бакар донео 78.300, дакле само 14%. Године 1743. имала је Венеција добит од пласирања бакара и од ажије на цекине (ово је обично мали приход) укупно 12,4% од свих прихода извучених од Далмације.

које су биле стационаране у Далмацији и Боки, и то не само за одбрану самих ових области него и за одбрану млетачке територије као целине.

Грош муниде куренте рачунат је 1748. са 124 аспре: свака лира по 20 аспри.⁶⁰

Са Приморја је стизало и нешто страног новца који је био у употреби на целом Јадрану: милански филипи,⁶¹ шпанске пече колонарије,⁶² Холандски талир арсланија, који је толико снажно средином XVIII века владао на турском Балкану,⁶³ није био много познат у Црној Гори: 1744. су неки Црногорци приметили да је арсланија равна млетачком сребрном дукату који су много боље познавали и у њему све рачунали.⁶⁴

Наравно, у додиру са Турцима и њиховим пазарима служиле су се Црногорци повремено и турским новцем, иако је и тамо млетачки новац морао имати велики значај.⁶⁵

Крајем XVIII века одиграле су се крупне промене у суседству Црне Горе које ће одсудно деловати на даљи развој земље. Гувернадур Ј. Радоњић је лаконски бележио на Његушима крајем 1797. „али везир албански и република венецијанска несташе“.⁶⁶ Законик Петра I Петровића Његоша из 1798. и 1803. тражи да се „општој мирији“ даје редовни порез: свака кућа годишње „парах алити динарах 60“;⁶⁷ он у појединим чланцима помиње цекине, талире, гроше. Један црногорски тестамент из 1793. помиње дуговања и потраживања и то цекине, талире, по гроша, динаре, паре.⁶⁸ То су још млетачке, турске и аустријске међународне монете, крај једне епохе. Наступа ера фиорина којима се не само служи нова суседна држава — Аустрија него у којима порез и плате рачуна нова држава — Црна Гора.

⁶⁰ С. Димитријевић, Један наш трговачки дневник XVIII века, Зборник за ист. Ј. Србије, 369. У Цариграду је службени курс млетачког дуката био следећи (у аспрама):

1711 : 123—126	1739 : 150
1721 : 137	1730 : 145
1726 : 137—141	1747 : 165
1727 : 143—146	

⁶¹ Миловић, Зборник докумената, 33, 37; Божић-Павићевић, 107; Вуксан, Записи 17, 1937, 351.

⁶² Миловић, 104.

⁶³ Арсланија је холандски талир, омиљен на Балкану; међутим, од средине XVIII века потикују га аустријски талир и шпанска печ колонарија (диреклија), и арсланијом затим називају обични турски грош.

⁶⁴ Миловић, 158.

⁶⁵ Д. Вуксан, Посланице митрополита црногорског Петра I, Цетиње 1935, 33.

⁶⁶ Вуксан, Записи 21, 1939, 242.

⁶⁷ Р. Петровић, Годишњица 39, 60.

⁶⁸ Д. Вуксан, Историјска грађа, Записи 23, 1940, 313.

2. Монете у народним песмама

Наше народне песме углавном опевају борбе од XII—XIX века. Међутим, у доба великих бојева хајдука, ага, бегова, ускока и црногорских чета у XVII и XVIII веку већина старијих песама добила је нове облике и у песмама о Немањи, Душану и Јерини налази се много елемената из „средњих времена“; ово, наравно, јако отежава датирање песама и њихових саставних делова, и нарочито се запажа при изучавању новаца и монета које се у песмама помињу. Народне песме новце наравно много уопште и не помињу, а и оно мало што наводе, углавном је доведено на ниво прилика XVII—XVIII века; зато се кроз песме и не може пратити развој монета у целом периоду који опевају песме, од Немање до паша од Подгорице. Па ипак, прилике XVII—XVIII века доста су добро оцртане па се могу испитати монете које песме помињу и упоређивати са монетама које се помињу у писаним документима тога доба; брзо се намеће закључак да песме прилично верно одражавају монетарне прилике свога доба. Наравно, преглед монета у народним песмама може служити мање за хронолошко-територијално одређивање самих песама а више за испитивање промета, оптицаја и распрострањености монета тога доба, а исто тако и за „епско“ схватање новца и монета.

Народне песме малу турску монету аспру помињу скоро као неки легендарни ситни новчић, а то је аспра заиста и постала, али тек у другој половини XVII века; песме мешају термин „цекин“ и новије (од око 1650) паралелно народско име „рушпа“, песме не знају за златне султаније, врло омиљене у XVI и у XVII веку, игноришу идеални, непостојећи обрачунски новац перпер, иначе распрострањен на јужном приморју XVI—XVII века; неки турски златници XVIII века ушли су у неке муслиманске народне песме, али нису нашли места у већ устаљеним хришћанским варијантама; неке песме упоредо са старим монетама знају и за нове сребрне новце XVIII века (сремско-славонске песме знају за ситан новац из свакодневне употребе); сарајевске песме помињу врло цењени турски сребрњак XVIII века золоту, док сличне далматинске песме певају о сребрним млетачким дукатима; најстарије јуначке песме скоро и не знају за неке од монета којима се сердари и бегови непрестано служе; женске песме рачунају са монетама XIX века о којима јуначке песме немају ни појма. Монетарна кретања су се значи одражавала у песмама, мада су каткад нове монете слабо могле да нађу места у песмама са сталним епитетима и сталним монетама, а неки новци су добијали народске називе истоветне са именима старих новаца, па када су улазиле у песме, то се тешко може и примећивати.

Народне песме не помињу много врста монета јер се међу јуначима или при сватовским даривањима наравно све плаћа у

злату и то у стандардним златницима. У песмама срећемо неких двадесетак врста монета, али никада у једној песми па ни у једној збирци: просечна дуга песма зна највише за 4—5 врста новаца, просечна штампана збирка песама највише садржи 6—7 врста монета. Вукова Пета књига изузетно има осам врста новаца (дукат, грош, динар, пара, махмудија, маџарија, цекин, синџирлија).— али зато што су то све разноврсне „женске песме“;¹ Божишићева збирка има седам врста, Вукове најстарије јуначке песме — седам врста;² Геземанова збирка у ствари зна само за гроше и дукате.³ Ове монете уопште преовлађују у јуначким песмама: то су оне монете са којима највише рачуна турски путник Евлија Челебија који је око 1660. пропутовао кроз наше земље, у доба када су се бојеви водили и песме о њима певале.⁴ Прана је реткост када се у једној песми наводи више монета: то је обично када се даје „попис“ какве ризнице или „ценовник“ робља.⁵ Али и ту се обично ради о двама категоријама монета: златници од око 3,5 грама, велики сребрњаци типа талира од око 25 грама. Трговачки тефтери XVII века исто тако не знају за много монета, иако већи број тефтера укупно може напобирчити и двадесетак врста, те тефтери налице на песме, које у ствари врло верно одражавају монетарне прилике свога доба.

Ма колико зато испрва песме изгледале оскудне у поменима новаца, већи број песама узет заједно даје ипак интересантан преглед монета који је веома сличан прегледу који се добија изучавањем трговачких аката тога доба. Монете из песама су заиста оне монете које су биле у оптицају XVII—XVIII века: далматинске (млетачке) монете помињу се, на пример, у песмама из унутрашњости само онолико колико су те монете тамо биле познате. „Дукат“ у песмама је општи термин за разне врсте златника, грош је назив за крупне сребрњаке, а понекад

¹ Српске народне пјесме, V, Београд 1898. Аспра се помиње једанпут. пара 2, махмудија 1, дукати на много места.

² В. Божишић. Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, I, Београд 1878. Српске народне пјесме, II, Беч 1875 (овде се аспра помиње као најбеднија надница: стр. 206, 207).

³ Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама, Ср. Карловци 1925. Као фантастична цена неких градова помиње се овде 100.000 товара дуката (стр. 285); полутрошица се наводи са исквареним именом (19).

⁴ Х. Шабановић, Е. Челебија, Путопис, I, Сарајево 1954 (углавном гроши: 116, 164, 168, 215, 237); II, 1957 (9, 25, 96, 191). Он помиње код нас следеће монете: грош, дукат, бакарни пенез, маџарија, млетачки и дубровачки динар, дубровачки дукат, турски динар, аспра, а највише дукате и гроше.

⁵ Гроши, вижлини, крстати талири, рушпе (В. Караџић, Српске народне пјесме, III, Београд 1894, 422—423); паре, динари, гроши, злате, дукати (Б. Петрановић, Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, Београд 1867, 556)); гроши, дукати, талири, паре, динари, махмудије, рушпије (Хрватске народне пјесме, Јуначке пјесме, I, Запреб 1896, 194); гроши, дукати, талири, бешлуци, рушпе (Н. Кашиковић, Народно благо, I, Сарајево 1927, 38); дукати, полутрошице, паре, новци (В. Божишић, 326).

се помиње и мала сребрна монета, динар, папа; ова три основна термина покривају не само оскудне потребе певача за описивањем и навођењем монета у јуначким песмама него у ствари пружају и довољну терминологију за називање већине монета које су се стварно налазиле у оптицају. Јер песме не помињу ситније далматинске монете као ни аустријске новчиће; од новчаних емисија Венеције и Аустрије песме знају само за златник и сребрњак, а то одговара како јуначком пословању само са крупном паром тако и тадашњем турском пословању само са крупнијим иностраним монетама. Муслиманске песме из збирке Хаџиомерспахића херојско-господски служе се само млетачко-аустријским дукатом (цекин, маџарија) а употребљавају и турске дукате, ретко помињу малу пару а сребрњака просто и немају.⁶ Вукова збирка песама средњих времена, дакле о истим догађајима, ради све са товарима блага и опијена је златом у великим гомилама.⁷ Обе херојске стране су дакле сличне: вреди само залто. Сребро се може примати само ако га буде у оквиру неке веће количине новца. Јунаци се слажу са босанско-херцеговачким трговцима XVIII века који на Приморју све рачуне изводе само у цекинима.

Према томе, народне песме верно одражавају монетарне прилике углавном XVII—XVIII века; ако помињу мало врста новаца само се слажу са трговцима тога доба.

Термин за новац, готовину, у народним песмама обично је „благо“.⁸ Поред блага употребљавао се и већи број разних термина, насталих од реалних имена разних монета (новци, спенза, пинези, аспре, солдини, паре, динари).⁹

Аспре, новци, пинези, динари итд. били су код нас од XVI—XVIII века уобичајени термини када се говорило о готовом новцу уопште. Безбројна трговачка акта, пословни документи, запи-

⁶ Е. Хаџиомерспахић, Муслиманске народне јуначке пјесме, Бања Лука 1909. Цекин се овде помиње на 5 места. фундук 2, пара 1 а маџарија на преко 30 места. Код К. Херман, Народне пјесме муслимана у Босни и Херцеговини, I, Сарајево 1933, има сасвим мало талира, проша и динара а навелико маџарија.

⁷ Мали Радојица и Михат сребрњаке просто не рачунају ни у шта него траже само златнике; ако неко ипак прими и гроше, мора бити бар „четир хиљад' проша бијелијех, две хиљаде млетачких дуката“.

⁸ Плеонастички се наглашавало „готово благо“ (Петрановић, 304; Хрватске народне пјесме. Женске пјесме, II Загреб 1914, 81) „пусто благо“ (Богишић, 24), „годијемо благо“ (Вук, II, 181), „готовина благо“ (Петрановић, 68, 132, 582, 621; Хрватске народне пјесме, Јуначке пјесме, Загреб 1896, 422; Хаџиомерспахић, 109; Херман, I, 555).

⁹ Солдини (Хрв. нар. пјесме, Јуначке пјесме, II, 157), Новци (Исто, 394; Гезман, 113; Херман, I, 16, 344, В. Красић, Српске народне пјесме старијег и новијег времена, I, Панчево 1880, 150), аспре (Петрановић, 19; Богишић, 307; Хрв. нар. пјесме, Јун. пјесме, II, 330; I, 8), пинези (Богишић, 295; Хрв. нар. пјесме Јун. пјесме, I, 8; II, 330), паре (Хаџиомерспахић 175; Херман, I, 70, 95, 448; Вук, II, 12; Кашиковић, 38; Хрв. нар. пјесме, Женске пјесме, II, 66; Јун. пјесме, I, 418), динари (Вук, II, 276, 381, 415, 609, 611), готовина (Хаџиомерспахић, 166), готови дукати (Херман, I, 147, 566), јаопре неизбројне (Богишић, 307).

си и низ других приватноправних докумената од Хиллендара до Будима у ово доба готов новац означавају терминима аспре, новци, динари, пенези. Песме верно одражавају своје доба када употребавају ове термине за готов новац.

Када говоре о готовом благу, песме рачунају са товарима и кесама; понекад знају и за неке поетске мере: коњи блага, чизма блага, кула блага, мазга блага, ћемер блага, кварта блага итд. Товар блага био је добро познати туроки товар аспри у вредности од 100.000 аспри. То је била уобичајена рачунска јединица у XVI—XVII веку, стално у употреби у турским актима. Када је аспра тежила 1,5 грама, товар је тежио око 150 кг а толики је и био обрачунски коњски товар; мера се очувала и када је аспра крајем XVII века пала на петину грама. Рачунато у златницима, товар аспри је око 1540. био 5,8 кг дуката, 1640. — 1,4; 1740. — 0,8 а 1800. године само још мање од четврт килограма дуката; тада је мера већ ишчезла. Средином XVII века, око 1660, три товара блага представљала су око 4,5 кг златног новца. Када се товар блага, товар аспри у другој половини XVII века стао губити из употребе, све се рачунало у „кесама гроша“. Једна кеса је имала 500 гроша, што је средином XVII века било 60.000 аспри. Кеса је године 1700. вредела око 200 дуката. Али је и грош пропадао, поготову када су га Турци крајем XVII века стали сами ковати: док се у XVII веку аустријски талир популарно називао грош, у XVIII веку је (турски) грош пао на пола талира; 1836. кеса је вредела само још 10 дуката.

Товар аспри обично је садржавао разне монете чији се курс у аспрама тачно знао; и кеса гроша се састојала не баш само од гроша.¹⁰ Истина, као што је грош могао бити само обрачунска вредност, могао је и дукат бити обрачунска јединица.¹¹ Товар блага је у песме морао ући у XVI веку, а у XVIII веку није више имао много смисла, али је остао у песмама.

У народним песмама се помињу три врсте новца: ситне (аспре, паре, динари), крупни сребрни гроши и златни дукати. Када се рачунало на нешто ситно, мислило се на ситне монете па се говорило да неко нема „пара ни динара“.¹² Највише се ипак

¹⁰ Неке песме имају и прецизније: товар дуката (Геземан, 285), три товара блага, три товара жутијех дуката. Кеса блага: Вук, II, 228, 547, 552; Вук, III, 400, 403, 404; Петрановић, 580, 581, 584, 589, 596, 597; Хаџиомерспахић, 34; Херман, I, 432; П. Михаилов, *Blgarski narodni pesni ot Makedonija*, Софија 1924, 173, 189. У нашој литератури често се погрешно наводи да „кеса“ значи „кеса дуката“, иако документи изричито увек кажу „кеса од 500 гроша“.

¹¹ Зато се и наглашавало „И у злату пет стотин' дуката“ (Херман, I, 325, 329). Слично и „цекинах у талијере“ (Божић-Павићевић, Паштровске исправе, 223; Записи 18, 349; Д. Поповић, Грађа за историју Београда, Београд 1958, 74).

¹² Петрановић, 143, 652, 655, 660, 674, 681; Хаџиомерспахић, 220; Вук, II, 11, 321, 403, 415; Вук, III, 2, 4; Вук, V, 208; VIII, 49; Херман, I, 26, 144, 149, 185, 192, 193, 303, 340, 340, 400, 448, 462, 505, 568, 573; Хрв. нар. пјесме, Јуначке пјесме, II 126, 127, 172, 420.

говори о дукатима, као што то приличи јунацима, четама и сватовима. Дукати се наводе као жути, златни, жути у злату, меки, жежени, жућени, сићани итд. Обично се златници рачунају количински, по броју, при чему наравно постоје утврђене шеме, ценовници (дар чаушгу, млади, сиротој девојци, цена коња, прстена, скупе оке зоби итд.); мање се рачуна на литре злата (од 300 дуката), ћемере, оке злата. Златници се понекад називају и скупним именом жуте паре, жути новци, златне паре;¹³ слично су у већим количинама разне монете и трговци одвајали злато, сребро и ситан новац. Главне врсте дуката су цекин и маџарија. Дукат је увек реалан дукат од злата, какав је постојао у промету, иако се у трговачким актима налази и на сребрне дукате као и на обрачунске дукате. У песмама далматинско-босанско-црногорским, са хришћанске стране, дукати су обично цекини, док се код босанских муслимана под дукатом чешће подразумева маџарија. Млетачки цекин ће наводи под разним именима и са разним епитетима, мада се сам израз цекин не наводи сувише често.¹⁴ Понекад се за цекин изричито каже да је исто што и дукат, односно да кад се помене дукат, мисли се на цекин.¹⁵ У муслиманским песмама се маџарија наводи као типичан дукат.¹⁶ Ово је, наравно, одраз XVIII века.

Друге врсте златника ретко се наводе. То су дукат фонду-клија, познат у XVIII веку као раван цекину,¹⁷ синџирлија, омиљена у исто доба, мада ниже вредности,¹⁸ махмудија из XIX века,¹⁹ рубља.²⁰ Златници су у ово херојско доба често мерени да не би били опсечени, стругани, дељани, па су постојале посебне теразије за мерење дуката, које се помињу у низу трговачких докумената;²¹ ове теразије зна и народна песма.²²

¹³ Златна пара (Вук, V, 521), златни динари (Хрв. нар. пјесме, Јуначке пјесме, I, 595), жути новци (Херман, I, 563), жуте паре (Михаилов, 35).

¹⁴ Цекин, жути цекин, жежени цекин, златни цекин, млетачки цекин, печени цекин (Хрв. нар. пјесме, Јуначке, II, 352), од злата рушпије, златне рушпе, рушпе млетачкиње, меке рушпе, жућани цекини, жуте рушпије, рушпије латинске рушпе (Вук, III, 432, 425).

¹⁵ Вук, III, 235, 236; ретко код муслимана: Херман, I, 322.

¹⁶ Хациомерспахић, 38, 223, 274; Херман, I, 17, 132, 265, 272, 306, 354, 368, 441, 442, 443, 448, 463, 549.

¹⁷ Хациомерспахић, 58, 138.

¹⁸ Вук, V, 363.

¹⁹ Вук, V, 243; Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 194.

²⁰ Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 193, 194. Уп. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1875, 901, 922.

²¹ Држ. архив Дубровник, Div. foris 46, 135; Div. foris 56, 99; Р. Грујић, Споменик 52, 110, 122.

²² Хрв. нар. пјесме, Јуначке, II, 108.

Златници су увек најцењенија монета; када се говорило о већој суми, они су доминирали у скупном изразу „гроши и дукати“.²³ Ретке су песме које ово развију па кажу „талири и цекини, дукати и талири“.²⁴

Поред златника наводи се дакле радо и крупно сребро. Документа овога доба сребрњаке радо називају „беле паре, бели новци, сребрне паре“, одвајајући их од дуката.²⁵ Главни сребрни новац у песми је грош.²⁶ То је у нашим земљама XVI века аустријски талир; у XVII веку у категорију гроша улазе сем талира и шпански реал па и друге крупне сребрне монете, те је грош уопште крупна сребрна монета.²⁷ Дубровачка документа на крају XVI века мешају изразе грош, пјастра, талир, а у XVII веку су курсеви неких десет сребрних крупних монета у Дубровнику били веома слични, па су се све популарно могле називати грош. Како је у XVIII веку турски грош био свега пола талира, очигледно је да је грош у смислу талир ушао у песме у XVII веку, када је грош био солидна монета типа талира. На Приморју се под именом грош у XVII—XVIII веку крио не само шпански реал него и млетачки сребрни дукат; када се у XVIII веку у Црној Гори говорило о грошима, били су то млетачки сребрни дукати.

У песмама има и других сребрних монета: талир, који има разне називе, већ према врстама,²⁸ полугрошица, позната из докумената XVII века,²⁹ бешлук, турски сребрњак XVIII века,³⁰ Мање монете су пара (често и пара царевица),³¹ динар који је означавао малу монету млетачку, дубровачку, турску (пара) и аустријску,³² стално помињану у трговачким документима, аспра,

²³ Вук, II, 101, 102, 348, 630; III, 419, 433, 503; V, 372; Геземан, 158, 240, 241; Богишић, 269, 270, 330; Кашиковић, 144; Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 365; II, 19, 28, 328; Ђ. Рајковић, Српске народне песме (женске), Нови САД 1869, 46, 206. Ретко је „паре и дукати“. Хрв. народне пјесме, Јуначке, I, 462, 585.

²⁴ Красић, 47, 154.

²⁵ Беле паре (Михаилов, 35, 173, 189; Херман, I, 464), сребрне паре (Вук, V, 568), бели пенези (Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 8), бело благо (Богишић, 334, 335; Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 422), ситно благо (Вук, II, 42).

²⁶ Петрановић, 193, 239, 556; Геземан, 240; Михаилов, 117, 175; Херман, I, 36, 94; Вук, II, 205; III, 390, 391, 419, V, 56; Рајковић, 177; Хрв. нар. пјесме, Женске, II, 67, 86. Понекад и „бели, царски гроши“.

²⁷ В. Скорић, Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17 и 18 вијеку, Сарајево 1928, 132.

²⁸ Крстати талири (Вук, III, 351), крсташи талири (Херман, I, 398), крупни талири (Вук, II, 630; Кашиковић, 38), дубровачки вижлини (Вук, III, 422). Крсташи су наравно аустријски талири XVIII века (krojtaler).

²⁹ Богишић, 326; Геземан, 19.

³⁰ Кашиковић, 38. Ово је морало ући на крају XVIII века. Золота, настала од аустријског гулдена, мало се помиње: Петрановић, 556.

³¹ Петрановић, 95, 556, 580, 581; Богишић, 326; Вук, II, 415, 630; V, 198; Хаџиомерспахић, 138; Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 412; Женске, II, 71, 128, 214.

³² Рајковић, 159; Херман, I, 82, 184, 185; Петрановић, 556; Вук, II, 630.

која се јавља као далека ситна монета,³³ аустријске ситне монете из Војводине и Славоније (цванцика,³⁴ марјаш,³⁵ крајцара,³⁶ новац³⁷). Међутим, јунаци су дубоко презирали ове шарене монете, па чак и саме гроше.³⁸

Термин „гроши и дукати“ дакле углавном представља познате монете XVII—XVIII века: то су млетачки сребрни дукати односно аустријски талири или шпански реали (касније у XVIII веку можда и турски гроши) и млетачки цекини односно маџарије. Може се зато рећи да у јуначким народним песмама доминира млетачки новац и то онај који је продирао у наше крајеве који су се налазили под турском влашћу; вероватно је ипак да је „грош“ ушао у песме још крајем XVI века, кад је то био талир из Немачке.

Народне песме су имале своје сталне изразе и шеме за новце и монете (три тавара блага, бели гроши и жути дукати, жуте маџарије, седам кула гроша и дуката итд.), али су певачи доста верно уносили постојеће монете у своје песме. Ако нема сувише много термина и ако се не разликују довољно сродне монете (на пример сребрњаци у категорији грошева), то је било уобичајено и у тадашњем свакодневном животу: често се у строгим трговачким актима златници не описују детаљније него се бележе са дукат, а сребрњаци са грош — и певач и трговац су знали на који одређени тип мисле. Најпознатије монете једне врсте давале су стално своје име сличним монетама које су наилазиле током развоја новчарства у свету и то у толикој мери да су често изношени, ради лакшег разликовања, термини трговачки исправни а логички мало чудни као што су цекин маџарија, грош аустријски, талир холандски, вижлин турски, цекин холандез итд. Народна песма то није морала чинити него се изражавала не само скраћено него и онако како се у народу обично и говорило. Певало се „гроши и дукати“ и знало шта то представља, а трговачким документима је остављено да пишу детаљније „гроши муниде куренте млетачке“ или „талири сребрни немачки“ или „турски сребрни гроши“, односно „дукати млетачки од злата“ или „ћесарски дукати“. Ако песме и знају за мало монета, ни поједини трговци тога доба нису имали много већи број, а када се певачи разбацују са товарима и кесама, то су само уобичајене мере њиховог доба.

Јуначке народне песме, дакле, веома верно одражавају монетарне прилике XVII—XVIII века и служе као један од занимљивих извора за нашу монетарну историју, а ова са своје стране може допринети проучавању самих песама.

³³ Вук, II, 133, 206, 207; V, 263; Вогишић, 76, 295.

³⁴ Красић, 151.

³⁵ Рајковић, 45, 51.

³⁶ Исто, 155.

³⁷ Вогишић, 326; Хрв. нар. пјесме, Јуначке, I, 475.

³⁸ Кашиковић, 44; Вук, III, 351, 422—423.

Résumé de l' article de Vuk Vinaver:

SUPPLÉMENT À L' HISTOIRE DE LA MONNAIE DANS NOS PAYS (MONTÉNÉGR0)

Au Monténégro vers la fin du XVe siècle fut introduit le système administratif-financier et d' après les listes d' impôt du XVIe siècle l' on voit que les contributions étaient payées en monnaie turque — en aspres ou en ducats. Ainsi dans le pays ont dominé les petits aspres turcs en argent et les ducats (ordinairement sequin vénitien — cinquino). L' »aspre« est devenu une expression pour le terme d' argent en général. Vers la fin du XVIe siècle apparaît la grosse monnaie d' argent, des thalers et puis des réaux, appelés chez nous »groch« et tous les gros paiements au XVIIe siècle s' effectuaient en grochs. Étant donné que le Monténégro s' appuyait sur la Venise dans sa lutte contre les Turcs et qu' il entretenait d' actives relations commerciales avec les possessions vénitiennes (Kotor), la monnaie vénitienne (à part sequin) jusqu' à la fin du XVIIe siècle était très souvent en usage. Au XVIIIe siècle une couche supérieure se détache de rangs des bergers tribaux et des guerriers et elle dirigera la lutte de libération et menera l' action en vue de former son État et elle aura à sa disposition en monnaie des quantités d' argent relativement grandes. C' était généralement l' argent qui avait aussi son cours en territoire sous la domination vénitienne, pour la plupart l' argent vénitien.

Les chants heroïques populaires qui chantent les événements historiques et surtout les luttes contre les Turcs ou les guerres se rapportant à eux au XVIIe—XVIIIe siècle, grâce à leur caractère heroïque, ils ne mentionnent beaucoup ni l' argent ni la monnaie. Cependant l' analyse des chants démontre qu' ils se servaient de mêmes monnaies pareilles à celles qu' employaient les marchands de ce temps, et pour cette raison ces chants peuvent servir de source pour l' histoire de la monnaie et pareillement l' histoire de la monnaie sert à l' étude postérieure des chants populaires. Les chants heroïques connaissent l' ancien aspre comme une monnaie légendaire quelconque, presque disparue, comme elle l' était réellement vers l' an 1650. Les monnaies principales sont ducat et groch (thaler, réal, škuda-semblable au ducat). On mentionne encore en particulier une suite d' autres monnaies qui étaient en usage à l' époque quand les chants avaient été chantés et créés.